

Marko Jesenšek

UDK 811.162.4(091):811.163.6'282(497.4-18)(091)

Pedagoška fakulteta v Mariboru

Stične točke pri oblikovanju slovaškega in prekmurskega knjižnega jezika

0 Uvod

Slovaki in prekmurski Slovenci so bili po razpadu Velikomoravske države in Kocljeve kneževine v 10. stoletju pritegnjeni v Ogrsko kraljestvo, ki se je razvijalo pod vplivom zahodne fevdalne kulture in je v svojih mejah predpisovalo latinščino kot cerkveni, kulturni in administrativni jezik. Kraljestvo je bilo večjezično, latinščina pa se je kot uradni jezik zadržala vse do sredine 19. stoletja (Mistrík, 1984: 12). Slovaki in prekmurski Slovenci v narodnostno mešani državi vse do 18. stoletja niso mogli razviti svojega knjižnega jezika, saj so slovansko misijonsko delo Cirila in Metoda pregnali iz teh krajev že pred prihodom Madžarov, bogato knjižnojezikovno delo v stari cerkveni slovanščini pa se je moralo umakniti latinski, kasneje tudi nemški in madžarski knjigi. Zgodovinsko-geografske in kulturno-politične razmere so tako prekinile obetaven narodnostni in jezikovni razvoj, ki se je Slovakom ponujal z Velikomoravsko državo, panonskim Slovencem pa s Kocljevo kneževino. Slovaki in prekmurski Slovenci so se tako znašli v skupnem večnacionalnem ogrskem prostoru. Madžarska nadoblast je vse do razsvetljenstva onemogočala razvoj nacionalnih interesov znotraj svojih meja, s tem pa tudi normiranje obeh slovanskih jezikov, tako da sta se slovaščina in prekmurska slovenščina uporabljali predvsem kot sporazumevalna domača jezika med preprostimi ljudmi, medtem ko sta bila ob latinščini in madžarščini t. i. nadomestna (knjižna) jezika češčina (v slovaškem jezikovnem prostoru) in kajkavščina (v slovenskem panonskem jezikovnem prostoru). Slovaški in prekmurski jezik sta se kot knjižni normi v panonskem jezikovnem prostoru začela uveljavljati šele v 18. stoletju.

Slovaki in prekmurski Slovenci so bili skoraj celo tisočletje pritegnjeni v skupno državo (prve so v njej imenovali tudi Ugroslováki, druge pa ogrski Slovenci), ki pa ni bila naklonjena njihovim nacionalnim interesom. Šolstvo je bilo sicer v rokah cerkve, vendar so domači duhovniki (katoliški ali protestantski) lahko skrbeli le za skromen začetni pouk v domačem jeziku (Novak, 1976: 9), nadaljnje šolanje pa je potekalo v latinskem, nemškem ali madžarskem jeziku. Prekmurski Slovenci so se na visokošolski študij, ki so ga redki posamezniki v 17. in 18. stoletju praviloma nadaljevali v Nemčiji, organizirano pripravljali »doma« na Ogrskem, in sicer v Šopronu in Bratislavi (Čaplovič, 1974: 78), in prav bratislavski licej je prekmurske protestante seznanjal s slovaškim (cerkvenim) slovstvom in prizadevanji za oblikovanje slovaškega knjižnega jezika.

1 Slovaško-slovenski stiki na bratislavskem liceju

1.1 Bratislava je bila v 18. stoletju največje in najpomembnejše mesto na Ogrskem, njen protestantski licej, ki ga je od leta 1714 vodil rektor Matej Bel, pa je postal znamenita šola,

organizirana po najmodernejših načelih pietistične pedagogike. Za prekmurske Slovence je bil študij na liceju še toliko bolj zanimiv, ker se je v bratislavski evangeličanski cerkvi pridigalo ob drugih tujih jezikih tudi v slovenščini (Čaplovič, 1974: 84).

1.2 Najznamenitejši prekmurski študent v Bratislavi je bil Štefan Küzmič,¹ prvi slovenski prevajalec svetega pisma iz originala (Nouvi Zakon, 1771), ki je s tem prevodom postavil tudi normo in predpis za prekmurski knjižni jezik. Slovaško-prekmurski jezikovni in književni stiki so postali obojestranski: (1) Štefan Küzmič se je v Bratislavi seznanil s slovaškim jezikom, in sicer s slovakizirano češčino, tj. bogoslužnim jezikom slovaških protestantov, ki so nadaljevali jezikovno tradicijo češke Kralice bibrije iz 15. stoletja. Tak pisni jezik je bil v prvi polovici 18. stoletja popularen predvsem v krogu Mateja Bela in Daniela Krmana.² Leta 1746 je Pavl Doležal nirmiral t. i. biblijščino v slovaško-češki slovnici,³ ki jo je najverjetneje poznal⁴ tudi znameniti prekmurski protestant, saj je ravno takrat študiral v Bratislavi,⁵ kjer si je pridobil tudi trdno znanje o slovenskih in drugih slovanskih protestantskih piscih;⁶ (2) Slovaki so prav tako dobro poznali delo Štefana Küzmiča, saj so vodilni bratislavski protestanti (omeniti je potrebno tudi bratislavskega pastora /po rodu Nemca/ Samuela Wilhelma Serpiliusa⁷ in plemiča J. Jesenaka) moralno in finančno podpirali izdajo njegovih knjig (Šebjanič, 1974: 47), Jur Ribay pa je Dobrovskega že leta 1787 opozoril na jezik prekmurskih Slovencev in mu priskrbel Vöre krsztanzske kratki nauk, leto kasneje pa še Nouvi Zakon (Novak, 1976: 20); Dobrovsky je obe Küzmičevi knjigi predstavil leta 1814 v zborniku Slovanka (Kidrič, 1931: 154). Slovaški meceni so podpirali tudi Küzmičevega

¹ Štefan Küzmič se je do leta 1733 šolal pri Sv. Benediktu in v Radgoni, kjer se je izpopolnjeval v materinščini in nemščini, verjetno tudi že v madžarščini, latinščino in madžarščino je izpopolnjeval v Sopronu in Gyru, v slovaškem okolju pa je nadaljeval študij na bratislavskem liceju (prim. Šebjanič, 1974: 40).

² Leta 1722 (Halle) sta Matej Bel in Daniel Krman izdala prevod biblije, in sicer sta na novo jezikovno priredila prevod Kralice bibrije; Štefan Küzmič je ta prevod spoznal v Bratislavi in verjetno se su mu ob njem porodila vprašanja, ki so bila povezana s težavami pri normiranju knjižne slovaščine in prekmurščine.

³ Pavl Doležal, *Grammatica Slavico-bohemica*. Bratislava 1746.

⁴ O tem nas prepriča primerjava latinskega uvoda v Doležalovi slovnici, ki ga je napisal Matej Bel, s Predgovorom v Küzmičevem *Nouvem Zakonu* — prekmurski protestant je Belov pietistični odnos do slovaščine (slovaščino je postavil kot enakovredno drugim starejšim potrjenim knjižnim jezikom, pri tem pa je hvali njene posebnosti) prosvetlensko dopolnil in priredil slovenskim narodnostnim razmeram (najprej je predstavil slovanske dežele in njihove jezike, nato pa je narodnostno povezal Kranjce, spodnje Štajerce in vogsrke Slovence), ko je »jasnovidno očrtal razvojno pot svojih rojakov v smeri osveščenosti in privrženosti materini besedi, katere pretehtano uveljavljanje je v onem času pomnilo vizijo nacionalne obstojnosti in napredka.« (Šebjanič, 1974: 44).

⁵ Prim. vpis Štefana Küzmiča (S. Sartoris) v matično knjigo evangeličanskega liceja v Bratislavi leta 1745. Vilko Novak (1976: 47) navaja, da je bil tam že leta 1744 («Šolal se je . . . / od leta 1744 v Požunu — Bratislavi na liceju, kjer se ni učil le predpisanih predmetov, marveč se je seznanil tudi s slovaškim jezikom in njegovim cerkvenim slovstvom.»). Tudi Franc Šebjanič (1974: 40) domneva, da se je Štefan Küzmič v Bratislavi naučil slovaškega jezika: »Glede na to, da so se v tem času tako imenovani alumnisti /dijaki — oskrbovanci/ že organizirano udeleževali zborovskega slovaškega cerkvenega petja in imeli na razpolago verskovzgojno literaturo, se je prav gotovo tudi Küzmič v določeni meri izobrazil v tem sorodnem jeziku, ki je poleg madžarščine tudi sicer pridobival na veljavi.«

⁶ Franc Šebjanič sklepa (1974: 44), »da je Küzmič pretežen del omenjenih knjižnih natisov poznal brzkone še iz svojega bratislavskega obdobja.« Predgovor in Küzmičevem *Nouvem Zakonu* je za razmišljanje o slovaškem in slovenskem jeziku zanimiv predvsem zaradi dveh podrobnosti: (1) Dalmatinov osrednjeloslovenski knjižni jezik 16. stoletja je označen za štajerskega (natis Bibrije so podprli tudi deželni stanovi Štajerske, knjiga pa se je med Slovenci na desni strani Mure uporabljala pri cerkvenih opravilih vse do novega Japljevega prevoda leta 1784 in nastopa Petra Dajnika ter poskusa, da se med Dravo in Muro normira samostojen tip knjižnega jezika, t. i. vzhodnoštajerski knjižni jezik — o tem prim. razprave v Dajnkovem zborniku, Maribor 1998, in Murkovem zborniku, Maribor 1999); (2) zapisane pa so tudi misli, ki so zelo verjetno prevzete iz slovaških tiskov (npr. pisec predgovora slavi jezikovno bogastvo svoje materinščine in njeno pravilnost in čistost /podobno kot Daniel Sinapius Horčička leta 1678 v latinsko pisanim uvodu k delu *Nový trh latinsko-slovenský*/, ali pa naroča ogrskim Slovincem, naj ljubijo in spoštujejo svoj jezik in razširjajo znanje o njem /podobno je Vavrinec Benedikt z Nedožier leta 1603 nagovarjal Slovake v prvi sistematični češki slovnici *Grammaticae bohemicae*/).

⁷ Serpilus je Küzmiča spodbujal pri pisanju knjig v prekmurskem knjižnem jeziku, in sicer po znani protestantski zahtevi, da je potrebno krščanske nauke širiti in ljudem razumljivem jeziku — tak jezikovni program je bil med Slovenci uresničen že v 16. stoletju, ko so Primož Trubar, Sebastijan Krelj in Jurij Dalmatin nirmirali osrednjeloslovenski knjižni jezik, med prekmurskimi protestanti pa se je to na enak način ponovilo v 18. stoletju. Serpilus je Küzmiča zavezal, da mora služiti prekmurskemu slovenskemu narodu tako, da mu v njihovem jeziku širi krščansko vero, in sicer mora svoje ljudstvo najprej naučiti brati (Abecednik), nato jim predstaviti glavne nauke vere (Mali katekizem) in jim končno ponuditi prevod svetega pisma v prekmurskem knjižnem jeziku (Nouvi Zakon).

naslednika v Šurdu, evangeličana Mihala Bakoša, ki se je od leta 1762 do leta 1768 prav tako šolal na bratislavskem liceju — finančno so pomagali pri izdaji prve prekmurske protestantske pesmarice (Nouvi Gráduvál) ter ponatisih Szlovenszkega abecedaria in Malega katechismusa, ki jih je verjetno pripravil M. Bakoš.

1.3 Bratislavski evangeličanski krog je v 18. stoletju opravil pomembno vlogo med prekmurskimi Slovenci, saj je zaradi cerkvenih interesov spodbujal tiskanje protestantskih knjig v prekmurskem knjižnem jeziku, s tem pa je omogočil razvoj prekmurske književnosti in jezika, ki se je nato potrdil v vseh funkcijskih zvrsteh. Stiki med Slovaki in Prekmurci so se začeli najprej na bratislavskem liceju, ko sta se tam šolala Štefan Küzmič in Mihál Bakoš,⁸ v 18. stoletju jih je na njem utrjeval David Novak, ki je leta 1774 tam napisal in prebral prvo posvetno pesem v prekmurskem jeziku,⁹ sredi 19. stoletja pa so se na njem šolali tudi šturovci.

2 Vprašanje knjižne norme in narečja

Slovaški in prekmurski knjižni jezik sta se normirala sorazmerno pozno (18. in prva polovica 19. stoletja) — za oba je bilo značilno, da sta se v okviru večjezikovne ogrske države morala omejiti od sorodnih knjižnih jezikov, hkrati pa poiskati take jezikovne rešitve, ki se niso premočno oddaljevale od podobe živega govora, razdeljenega na številna narečja.

2.1 Slovaščina in prekmurščina sta bili vse do 18. stoletja močno odvisni od sorodnih jezikov, tj. češčine in kajkavščine, ki sta jima zasilno nadomeščali še neprevedena nabožna besedila in jezik cerkvenih obredov.

2.1.1 Prekmurski Slovenci, jezikovno izhajajoči iz panonske narečne baze in jezikovne tradicije Cirila in Metoda, niso mogli sprejeti osrednjeslovenske knjižne norme, ki je gradila na alpski narečni bazi in se je zaradi hitrih narečnih sprememb že v trinajstem stoletju močno oddaljila od arhaičnejše vzhodnoslovenske (tj. prekmurske) knjižne norme.¹⁰ Ker svojih tiskov pred 18. stoletjem še niso imeli, so za cerkvene potrebe sprejeli kajkavske lekcionarje¹¹ — razlogov za to je bilo več, in sicer (1) je bila knjižna kajkavščina, izhajajoča iz panonskega jezikovnega prostora, prekmurščini bližja kot osrednja slovenščina, (2) prekmurski Slovenci so bili od 11. stoletja politično ločeni od matičnega naroda in skupaj s kajkavci pritegnjeni v ogrski prostor in (3) duhovniki, ki so pridigali v prekmurskih cerkvah, so bili praviloma šolani v dveh kajkavskih centrih, tj. Varaždinu in Zagrebu, zato so v cerkvi govorili knjižno kajkavščino.¹² Kajkavščino so zavestno sprejeli kot nadomestilo za svoj knjižni jezik, dokler niso v 18. stoletju normirali prekmurskega

⁸ Na pomembno vlogo bratislavskega liceja pri slovensko-slovaških stikih opozarja Franc Šebjanič: »Na oblikovanje Küzmičeve in Bakoševe osebnosti — četudi je med njuni šolanjem v Požunu skoraj dvajsetletni presledek — so prav gotovo vplivali naslednji dejavniki: visoka didaktična raven pouka, materialna pomoč požunskih dobrodelnikov in stik s slovaškim ethnicumom, ki je bil po jeziku zelo blizu njunj materini govoric.« Prim. njegovo razpravo Protestantsko gibanje panonskih Slovencev od 16. do konca 18. stoletja. Časopis za zgodovino in narodopisje, 162.

⁹ Novak, Vilko (1970). Slovenska pesem iz leta 1774. Slavistična revija (18), 129–140. Gre za pesem prekmurskega tretješolca na bratislavskem liceju, ki je nastala ob branju latinskih klasikov in je bila prebrana na javnem šolskem nastopu. Novak opozarja, da je med licejskimi rokopisi ob Novakovi pesmi ohranjena tudi snovno, motivno in tematsko podobna slovaška pesem, ki jo je napisal Jan Podhradsky; sošolca sta pri zlaganju pesmi sodelovala, kar kaže na zanimive in še premalo raziskane slovaško-prekmurske jezikovne povezave v 18. stoletju. Kot zanimivost dodajam, da je prekmurska pesem imenovana Versus Vandalici, slovaška pa Versus Slavic, kar kaže tudi na takratno poimenovanje obeh jezikov.

¹⁰ Orožen, Martina (1996). Molitveni obrazci starejših obdobj v osrednjeslovenskem in vzhodnoslovenskem knjižnem jeziku. Poglavja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika. Ljubljana, 80–102.

¹¹ Novak, Vilko (1978). Značaj in pomen prekmurskega slovstva. Bibliografija prekmurskih tiskov od 1715–1919. Ljubljana, 102–109.

Novak, Vilko (1979). Kajkavske prvine v prekmurski knjigi 18. stoletja. Slavistična revija (27), 95–103.

¹² Orožen, Martina (1996). Vprašanje prekmurskega knjižnega jezika ob osrednjeslovenskem in kajkavskem hrvaškem. Poglavja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika. Ljubljana, 373–381.

knjižnega jezika, najprej v cerkvenih besedilih, nato pa so ga v 19. stoletju razširili tudi v posvetnih.¹³

2.1.2 Tudi Slovaki so pred oblikovanjem svojega knjižnega jezika uporabljali za cerkvene potrebe nadomestni knjižni jezik, tj. češčino, vendar pa si je niso samo »izposodili« tako kot Prekmurci kajkavščino, ampak so jo posamezni pisci (osebna korespondenca, uradovna slovaščina) tudi slovakizirali in jo tako počasi preoblikovali v t. i. kulturno slovaščino.¹⁴

2.2 Sinhrono gledano so bile narečne razmere na Slovaškem in v Prekmurju podobne, saj so se do 18. stoletja že oblikovale narečne posebnosti, ki so razdelile oba jezikovna prostora na tri dele: slovaškega na vzhodno-, osrednje- in zahodnoslovaški, prekmurskega pa na dolinski, ravenski in goriški del; znotraj tako razdeljenih skupin je na obeh straneh prihajalo še do dodatnih delitev na manjša narečja in posamezne govore. Ozadje navidezno podobne slovaške in prekmurske narečne delitve pa opozarja na razlike, ki izhajajo iz dejstva, da je slovaška narečna trojnost posledica naselitvenih procesov (Stanislav, 1967: 40), medtem ko za prekmursko to ne velja.

Narečna razcepljenost je seveda oteževala poenotenje jezika in normiranje knjižne slovaščine oziroma prekmurščine, od piscev pa je zahtevala pretehtane odločitve in iskanje takih norm, ki bosta zadovoljila uporabnike knjižnih jezikov iz vseh delov Slovaške in Prekmurja.

2.2.1 Na Slovaškem so katoliški pisci v 17. stoletju začeli v t. i. kulturni jezik vnašati jezikovne prvine zahodnoslovaških narečij, in sicer najprej jezuiti v Trnavi (Stanislav, 1967: 49. Pauliny, 1983: 118.), nato pa je Anton Bernolk konec 18. stoletja tako prakso poskušal normirati kot knjižno.

Protestantski pisci so do konca 18. stoletja ostali zadržani do zahodnoslovaških jezikovnih elementov, nato pa je Ludevít Štúr, ki se je šolal na bratislavskem liceju, v 19. stoletju normiral slovaški knjižni jezik (Jóna, 1985: 87) na osnovah osredneslovaških jezikovnih elementov.¹⁵

2.2.2 V panonskem prekmurskem jezikovnem prostoru so protestantski in katoliški pisci 18. in prve polovice 19. stoletja izhajali iz ravenskega in goriškega narečnega prostora, ki sta vplivala predvsem na glasoslovno-oblikoslovno podobo prekmurskih tiskov. Posamezni pisci so prihajali z različnih koncev Prekmurja, zajemali pa so tudi še iz drugih narečij in jezikov, tako da se je v 18. stoletju oblikovala posebna knjižna prekmurščina, ki zaradi tega ni bila enotna (Novak, 1976: 12) in je tako primerljiva s prav tako neenotnim kulturnim jezikom pri Slovakah.

V 20. stoletju, ko je prekmurski jezik že prešel iz knjižnih v narečne okvire, so se v njem pojavili tudi močni dolinski elementi, zlasti pri katoliških piscih in v publicistiki,¹⁶ kar je prav tako primerljivo z razmerami na Slovaškem, kjer je šlo za vdor zahodno- in osredneslovaških narečnih prv in v sestav knjižnega jezika. Taka dvojnost je prisotna tudi v razvoju osredneslovenskega knjižnega jezika, v katerem so se od 16. do sredine 19. stoletja izmenično pojavljali močnejši dolenski ali gorenjski jezikovni vplivi.

¹³ Orožen, Martina (1996). Prekmurski knjižni jezik. Poglavlja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika. Ljubljana, 356–372.

¹⁴ Eugen Pauliny zavrača trdovratno ponavljanje, da so Slovaki vse do 18. stoletja imeli češčino za svoj knjižni jezik. V odnosu med obema jezikoma je ves čas šlo za medsebojno dopolnjevanje in spreminjanje češčine s posameznimi slovaškimi elementi (»V skutočnosti je pravda, že Slováci v tomto čase /16.-18. st./ češtinu ako spisovný jazyk jednak používali, jednak im bola vzorom a zásobárnou vyjadrovania pre také spôsoby jazykových prejavov, ústnych i písomných, ktoré boli relatívne ustálené a ktoré nijako už nemožno pokladať za české.« Pauliny, Eugen (1983). Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť. Bratislava, 104.

¹⁵ Pri tem je potrebno upoštevati še jezikovne poglede celotne Štrove generacije (npr. Jozefa Miloslava Hurbana, Michala Miloslava Hožda) in njihovih predhodnikov (npr. Juraja Palkoviča, Jána Kollára, Josefa Jungmanna in Pavla Jozefa Šafárika).

¹⁶ Najlepše lahko vdor dolinskih elementov spremljamo v analizi prekmurskega publicističnega jezika. Prim. Jesenšek, Marko (2000). Oblikovanje publicističnega jezika v slovenskem panonskem jezikovnem prostoru. V: Zbornik slavističnega društva Slovenije, Kongres slovenskih slavistov. Ljubljana 2000, 167–175.
Jesenšek, Marko (1998). Jezik v Kleklovih Novinah. Referat na Mednarodnih slavističnih dnevih v Szombathelyu.

3 Normiranje knjižne slovaščine in prekmurščine

Norma in predpis obeh knjižnih jezikov sta se oblikovala v 18. stoletju v okviru ogrske države, tako da se je slovaščina dokončno ločila od češčine, prekmurščina pa od kajkavščine in osrednje slovenščine. Oba knjižna jezika sta se oblikovala kot nadnarečni tvorbi.

3.1 Slovaščina se je kot knjižni jezik potrdila v dveh korakih: (1) v 18. stoletju je Bernolak ob upoštevanju katoliške jezikovne tradicije 17. in 18. stoletja normiral knjižni jezik tako, da je »jezuitsko slovaščino« /biblijščino/ nadgradil z elementi zahodne slovaščine; interdialekt je ustvaril tako, da je na osnovi knjižne češčine oblikoval kulturno zahodno slovaščino (Habovštiak, 1956: 218), tj. nadnarečno tvorbo zahodnoslovaških narečij in kulturnega jezika (Jóna, 1985: 18–19), (2) Štúr pa je v 19. stoletju od Bernolaka prevzel idejo samostojnega slovaškega knjižnega jezika, in sicer je bernolakovščino izkoristil kot most med češčino in osrednjo slovaščino, nato pa je enotni slovaški knjižni jezik normiral kot nadnarečno tvorbo kulturne osrednje slovaščine in osredneslovaškega narečja (Jóna, 1985: 24).

3.2 Prekmurski knjižni jezik je prav tako imel dve razvojni stopnji: (1) normiral ga je Štefan Küzmič v znamenitem prevodu Nouvega Zakona leta 1771, in sicer tako, da se je zavestno odločil za nadnarečno tvorbo ravenskih in goriških glasoslovnih, oblikoslovnih in skladenjskih posebnosti. Pri tem se je zgledoval po osredneslovenskih protestantih (P. Trubar, S. Krelj, J. Dalmatin, A. Bohorič), ki so v 16. stoletju normirali osredneslovenski knjižni jezik kot nadnarečno tvorbo gorenjščine, dolenjščine in ljubljanskega govora, hkrati pa je ravnal enako kot pri Slovakah Bernolak in Štúr, ki sta se pri normiranju slovaškega knjižnega jezika prav tako odločila za interdialekt; (2) druga stopnja v razvoju prekmurskega knjižnega jezika pa se je razlikovala od jezikovnih razmer na Slovaškem, kjer so šturovci oblikovali knjižno slovaščino kot jezik enega izmed slovanskih narodov. V Prekmurju je razvoj potekal drugače (Prekmurci se nikoli niso izpostavljali kot samostojen slovanski narod), saj prva polovica 19. stoletja v zgodovini slovenskega knjižnega jezika pomeni obdobje medsebojnega približevanja osrednje- in vzhodnoslovenskega knjižnega jezika, ki se je zaključilo sredi stoletja s poenotenjem slovenskega knjižnega jezika in prehodom prekmurskega jezika v narečne okvire.

Po letu 1800 so se v osredju začeli zanimati za prekmurski knjižni jezik, ki sta ga svojim rojakom priporočala najprej Jernej Kopitar in Matija Čop, in sicer sta jezik Küzmičevega prevoda nove zaveze postavljala pred katoliški Japljev prevod in ga priporočala osredneslovenskim piscem kot zgled čiste arhaične slovenščine. Ko je Matevž Ravnikar prevajal Zgodbe svetega pisma za mlade ljudi (1815–17), je kot prvi Slovenec prenesel neko oblikoslovno-skladenjsko kategorijo iz sestava ene slovenske knjižne norme v drugo, in sicer se je navdušil nad deležniško-deležijskim izražanjem v Novem Zakonu — oblike na -č in -ši je prenesel v osredneslovenski jezikovni prostor, od koder so po Brižinskih spomenikih praktično izginile (predvsem oblike na -ši),¹⁷ in tako napovedal soočenje dveh različnih slovenskih knjižnih norm, s tem pa je posredno omogočil tudi kasnejše poenotenje slovenskega knjižnega jezika sredi 19. stoletja. Takrat so se podobnosti pri oblikovanju slovaške in prekmurske knjižne norme zaključile — slovaščina se je dokončno potrdila kot knjižni jezik slovaškega naroda, prekmurščina pa je zaradi sociolingvističnih razlogov začela prehajati v narečne okvire in se na knjižni ravni nadomeščati z enotnim slovenskim knjižnim jezikom.

4 Zaključek

Zaradi poenotenja knjižnega jezika na Slovenskem sredi 19. stoletja je kljub številnim podobnostim pri oblikovanju slovaške in slovenske prekmurske knjižne norme med njima nastala velika razlika: slovaščina se je ohranila kot samostojen knjižni jezik enega izmed slovanskih

¹⁷ Jesenšek, Marko (1999). Deležniki in deležja na -č in -ši. Zora 5. Maribor: Slavistično društvo Maribor.

narodov, prekmurski knjižni jezik pa se je sredi 19. stoletja združil z osrednjeslovenskim v t. i. novoslovenščino, tj. v enoten knjižni jezik vseh Slovencev — Prekmurce je namreč od matičnega slovenskega naroda dolga stoletja ločevala politična in geografska meja; dve knjižni normi pa na majhnem slovenskem narodnostnem ozemlju v pomladi narodov nista bili državotvorni, zato je ideja Zedinjene Slovenije zahtevala jezikovno enotnost, ki je bila nato pogoj za reševanje slovenskega političnega vprašanja znotraj avstro-ogrske monarhije.

Našteti in še nekateri drugi sociolingvistični razlogi¹⁸ so povzročili, da je prekmurščina v drugi polovici 19. stoletja prešla iz knjižnih v narečne okvire in da se je po končani prvi svetovni vojni, ko je bilo tudi slovensko Prekmurje priključeno matičnemu slovenskemu ozemlju, uveljavil enotni slovenski knjižni jezik na celotnem slovenskem narodnostnem ozemlju.

Literatura

Čaplovič, Ján (1974). Studiranje slovenskih protestanta u Bratislavi. Zbornik Štefana Kuzmiča, Murska Sobota, 76–86: Pomurska založba.

Doležal, Pavl (1746). Grammatica Slavico-bohemica. Bratislava.

Habovštiak, Anton (1956). Ľudovít Štúr a slovenské nárečia. Slovenská reč (21).

Jesenšek, Marko (2000). Oblikovanje publicističnega jezika v slovenskem panonskem jezikovnem prostoru. Zbornik slavističnega društva Slovenije. Kongres slovenskih slavistov. Ljubljana, 167–175.

Jesenšek, Marko (1999). Deležniki in deležja na -č in -ši. Zbirka Zora 5. Maribor: Slavistično društvo Maribor.

Jesenšek, Marko (1996). Borko in vprašanje prekmurskega jezika. Borkov zbornik, 113–126. Zbirka Piramida. Maribor: Slavistično društvo Maribor.

Jóna, Eugen (1985). Postavy slovenskej jazykovedy v dobe Štúrovej. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.

Kidrič, France (1931). Dobrovský in slovenski preporod njegove dobe. Ljubljana.

Krajčovič, Rudolf (1971). Náčrt dejín slovenského jazyka. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.

Mistrík, Jozef (1984). Moderná slovenčina. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.

Novak, Vilko (1970). Slovenska pesem iz leta 1774. Slavistična revija (18), 129–140.

Novak, Vilko (1976). Izbor prekmurskega slovstva. Ljubljana: Zadruga katoliških duhovnikov.

Novak, Vilko (1978). Značaj in pomen prekmurskega slovstva. Bibliografija prekmurskih tiskov od 1715–1919. Ljubljana: SAZU.

Novak, Vilko (1979). Kajkavske prvine v prekmurski knjigi 18. stoletja. Slavistična revija (27), 95–103.

Orožen, Martina (1996). Poglavlja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

¹⁸ Jesenšek, Marko (1996). Borko in vprašanje prekmurskega jezika. Borkov zbornik, Maribor, 113–126.

Pauliny, Eugen (1983). *Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.

Stanislav, Jan (1967). *Dejiny slovenského jazyka*. Bratislava: Vyadateľstvo slovenskej akadémie vied.

Šebjanič, Franc (1971). *Protestantsko gibanje panonskih Slovencev od 16. do konca 18. stoletja*. Časopis za zgodovino in narodopisje. Maribor.

Šebjanič, Franc (1974). *Zgodovinski pomen dejavnosti Štefana Küzmiča pri utrjevanju protestantizma in nacionalnem osveščanju Slovencev na Ogrskem*. Zbornik Štefana Küzmiča, 36–53. Murska Sobota: Pomurska založba.

Škafar, Ivan (1978). *Bibliografija prekmurskih tiskov od 1715–1919*. Ljubljana: SAZU.

Marko Jesenšek

UDK 811.162.4(091):811.163.6*282(497.4-18)(091)

ZUSAMMENFASSUNG

VERBINDUNGSPUNKTE IN DER ENTWICKLUNG DER SLOWAKISCHEN UND DER OSTSLOWENISCHEN SCHRIFTSPRACHE

1. So Slowaken wie auch Ostslowenen in Prekmurje waren in politischer Hinsicht von ungarischer Staatsregierung abhängig (daher auch die charakterisierende Bezeichnung *Uhroslovaci* bzw. *ungarische Slowenen*), ihre sprachlich-kulturelle Entwicklung stand aber stark unter dem Einfluss spezifischer soziolinguistischer Faktoren, die aus der Geschichte äußerst komplexer Beziehungen zwischen Wien und Budim resultierten. Einflusreiche Kulturzentren fehlten beiderseits, was zur Folge hatte, dass die Intellektuellen-Ausbildung für eine längere Zeit auf die Bildungsinstitutionen außerhalb des eigentlichen Nationalraumes angewiesen war. So gravitierten die beiden Völker nach Ungarn (Budim), die Slowaken daneben noch nach Tschechien (Prag) und die Ostslowenen in Prekmurje orientierten sich verstärkt am kroatischen kajkavischen Raum (Šopron, Zagreb, Varaždin).

2. Der slowakische ostslowenische Sprachraum waren dialektal ziemlich heterogen, die Slowaken sprachen ost-, zentral- und westslowakische Dialekte, während die Ostslowenen in Prekmurje ihre Mundarten in Richtung Norden-Süden differenzierten. Außerdem waren gedruckte literatursprachliche Schriften nicht vorhanden, da zur Normierung einer einheitlichen Schriftsprache in beiden Sprachgemeinschaften relativ spät gekommen ist.

3. In der Liturgie verwendeten die Slowaken bis zum Auftritt Anton Bernolaks tschechische und die Ostslowenen bis Ferenc Temlins Tätigkeit kajkavische Vorlagen. Im Vergleich zu den Fremdsprachen Latein, Deutsch und Ungarisch übernahmen Tschechisch und Kajkavisch als verwandte Sprachen die Funktion einer eigenen, allerdings noch nicht kodifizierten Schriftsprache.

4. Zur Normierung beider Sprachen kam es im 18. Jahrhundert im Rahmen des ungarischen Staates, und zwar so, dass das Slowakische bewusst vom Tschechischen und das Ostslowenische in Premurje vom Kajkavischen und Zentralslowenischen differenziert wurde. Die beiden Schriftsprachen formierten sich als überdialektale Systeme, das Slowakische als Interdialekt, der die so genannte Kultursprache vervollständigte. Bernolak normierte die slowakische Schriftsprache so, dass er einige katholische Verfasser des 17. und 18. Jahrhunderts berücksichtigte und das »Jesuiten-Slowakische« (die Sprache der Bibel) durch dialektale westslowakische Elemente bereicherte, während Štur im 19. Jahrhundert eher zetralslowakisch orientiert war. Im ostslowenischen

Raum in Prekmurje entstand eine überdialektale Norm unter Berücksichtigung bestimmter phonetischer, morphologischer und syntaktischer Besonderheiten von nördlichen und südlichen Dialekten dieses Sprachgebietes.

5. Die slowakische Sprachnorm differenzierte sich bewusst und immer stärker von der tschechischen, und die ostslowenische von der kajkavischen. In liturgischen Schriften wurde das Kajkavische mit *slovenski jezik* (slowenische Sprache) bezeichnet, so dass die Ostslowenen ihre Sprachnorm unter dem Namen *stari slovenski jezik* (alte slowenische Sprache) verbreiteten, um beide Schriftsprachen deutlicher zu unterscheiden.

6. Als Begründer der ostslowenischen Schriftsprache in Prekmurje gilt Štefan Küzmič, der in den 40er Jahren des 18. Jahrhunderts das Lyzeum in Bratislava besuchte und dort die slowakische Sprache wie auch Tendenzen zu ihrer Normierung kennen lernte. Erfahrungen, die er in Bratislava mit den Bemühungen um die schriftsprachliche Norm des Slowakischen gemacht hatte, beeinflussten wesentlich seine Tätigkeit als Übersetzer. Mit der Übersetzung von *Nouvi Zakon* gelang es ihm im Jahre 1771, die ostslowenische Sprache als schriftsprachliche Norm zu kodifizieren.

Trotz der erwähnten Ähnlichkeiten, die sich in Normierungsprozessen beider beobachteten Sprachen feststellen lassen, besteht zwischen der slowakischen und ostslowenischen Schriftnorm ein wesentlicher Unterschied. Während das Slowakische sich als eigenständige Schriftsprache einer slawischen Nation etabliert hatte, wurde das Ostslowenische Mitte des 19. Jahrhunderts zusammen mit dem Zentralslowenischen zu einer neuen gesamtslowenischen Schriftnorm. Die so genannte neue slowenische Sprache (*novoslovensčina*) wurde zu einer einheitlichen Schriftsprache aller Slowenen. Die Vereinheitlichung war politisch bedingt bzw. begründet: Die Slowenen in Premurje waren nämlich jahrhundertlang vom zentralslowenischen Raum durch eine geographische sowie politische Grenze getrennt. Zwei unterschiedliche Schriftnormen auf dem relativ kleinen slowenischen Raum waren in politischer Hinsicht allerdings ungünstig, so dass das politische Programm von Zedinjena Slovenija die Vereinheitlichung beider Schriftsprachen verlangte, um die national-politischen Interessen der Slowenen in der Österreichisch-Ungarischen Monarchie erfolgreicher durchsetzen zu können.